

Sait YILTER* 

Esma ÇİÇEK** 

KAYGUSUZ ABDAL'IN MİGLATA-NÂME'SİNDE DERVİŞ TİPİ

ÖZET

Klâsik Türk şiirinde şairler duygu ve düşüncelerini çoğu zaman çeşitli tip ve şahsiyetler üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Tiplerler, ortak özellikleri bakımından toplumun bir bölümünü temsil etme potansiyeline sahiptir. Dinî-tasavvufî metinlerin önde gelen tiplerinden biri de dervîştir. Olumlu bakış açısıyla ortaya çıkan sûfî, zahit ve dervîş tipleri sonraları olumsuz yönleriyle eserlere konu olmuştur. Bu tiplerler Osmanlı toplumunda da yaşam tarzı, dinî inanışlar, toplumsal değerler gibi birçok konuda edebî eserlerde görünür hâle gelmiştir. Bu çalışmada, Kaygusuz Abdal'ın *Miglata-nâme*'sinde dervîş tipi incelenmeye çalışılmıştır. Eser, klâsik Türk şiirinde dervîş tipinin şekillenmesinde bir başvuru kaynağı durumundadır. Eserde bir dervîşin uyku ile uyanıklık arasında başından geçenler anlatılmıştır. Dinî bir tip olarak dervîş, eserde çok belirgin bir şekilde işlenmesi bakımından dikkat çekmektedir. Dervîşin manevî yolculukları sırasında başından geçenler olağan ve olağanüstü olaylar üzerinden kurgulanmıştır. *Miglata-nâme*'de dervîş tipinin bu manevî yolculuğu sırasında, hangi özelliklere sahip olduğu tespit edilmiş, metinden örnekler verilerek bu özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaygusuz Abdal, Miglata-nâme, tip, dervîş

DERVISH TYPE IN KAYGUSUZ ABDAL'S MIGLATA-NAME

ABSTRACT

In classical Turkish poetry, poets often tried to express their feelings and thoughts through various types and personalities. Types have the potential to represent a section of society in terms of their common characteristics. One of the leading types in religious-mystical texts is the dervish. The Sufi, ascetic and dervish types that emerged with a positive perspective later became the subject of works with their negative aspects. These types also became visible in literary works on various subjects, such as lifestyle, religious beliefs, and social values in Ottoman society. In this study, the dervish type in Kaygusuz Abdal's *Miglata-nâme* has been examined. The work serves as a reference source in the development of the dervish type in classical Turkish poetry. The work describes the experiences of a dervish between sleep and wakefulness. The dervish, as a religious type, is remarkable in that it is handled very clearly in the work. The experiences of the dervish during his spiritual journeys are structured on ordinary and extraordinary events. In *Miglata-name*, the characteristics of the dervish type during this spiritual journey are determined, and these characteristics are tried to be explained by giving examples from the text.

Keywords: Kaygusuz Abdal, Miglata-name, type, dervish

* Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ağrı/Türkiye. E-Posta: syltr71@gmail.com / Corresponding Author, Assoc. Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature, Ağrı/Türkiye. E-Mail: syltr71@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ağrı /Türkiye. E-Posta: cicekesma1713@gmail.com / Post Graduate Student, Ağrı İbrahim Çeçen University, Graduate Education Institute, Department of Turkish Language and Literature, Ağrı/Türkiye. E-mail: cicekesma1713@gmail.com

Giriş

Tipler, bulunduğu toplumun izlerini ve özelliklerini temsil eden tek boyutlu kişilerdir (Güner, 2021, s. 313). Tipler karakterler kadar güçlü değildirler. Olaylar karşısında her zaman aynı duruşu sergilerler. Tipin oluşumu uzun zaman alır ve o bu zaman içerisinde toplumun kültürünü temsil eden bir hâl alır. Özellikleri bakımından her dönemde şair ve yazarlar tarafından kullanılmıştır. Toplumların yansıması görevini gören tiplerin yerine sürekli yeni tiplerin gelmesi toplumun değişiminin sonucunda ortaya çıkar (Güler & Yıldız, 2023, s. 696).

Dinî tipler Klasik Türk Edebiyatının vazgeçilmez unsurlarındandır. Tasavvuf ilminin gelişmesinde öne çıkan Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr gibi isimlerin katkılarıyla İslâm toplumlarında “derviş tarzı” düşünce yaygınlaşmıştır (Erol, 2009, s. 351). Tasavvuf anlayışının ortaya çıkmasıyla mürit, sofu, derviş gibi dini tipler eserlerde yer almaya başlamıştır. Derviş tipi bunlardan sıkça kullanılan tiplerin başında gelir.

Farsça kökenli olan derviş “fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren ve kendini Allah’a adayan kişi” anlamlarına gelmektedir (Eren, 2019, s. 13). Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde “bir tarikata girmiş, onun kurallarına ve törelerine bağlanmış kimse, alperen, yoksulluğu ve çilekeşliği benimsemiş kimse” anlamlarında kullanılmıştır. Derviş kelimesinin kökü ve manasıyla ilgili farklı görüşler vardır. Bunlardan biri “der(kapı) ve piş(ön)” kelimelerinin birleşimiyle oluşmuş “kapı önü” anlamındadır. Dervişler dilenciler gibi kapı önlerinde olduklarından bir görüş bunu kök olarak kabul etmiştir. Diğer görüşler şu şekildedir; asılmak anlamındaki “der-avîz”, aramak ve dilemek anlamındaki “der-yûz” kelimesini sûfilere yakıştırmak istemeyenler inci gibi anlamında kullanılan “dür-viş” kelimesini kullanmıştır. Derviş kelimesinin eski Farsçada “deryoş, drigaş ve drigu”, orta Farsçada “driyaş”, yeni Farsçada “derviş” şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir (Yazıcı, 1994, s. 188).

Derviş kelimesi, ilk zamanlarda Allah’a muhtaç olduğunun farkında olan sûfî anlamında kullanılırken dokuzuncu yüzyıldan sonra Müslümanlar arasında iki yolun belirmesiyle birlikte “tasavvuf” ve “sûfî” olarak ikiye ayrılmıştır (Eren, 2019, s. 13). Dervişlikte riyâzet ve mücadele faaliyetleri başlar. Dervişler maddi temel ihtiyaçlarından olan yeme ve içmeyi en aza indirerek, manevî ihtiyacın temelinde olan zikir ve tefekkürlerini arttırmaya çalışırlar. Dervişler genelde kâinatı yaratan Allah’ın azametini görüp tefekkür ve müşahade etmek, nefsinin çeşitli zorluklara göğüs gerecek şekilde eğitmek, bilgin ve iyi insanlardan feyz almak için seyahat ederler (Eren, 2019, s. 14).

Dervişlerin belli başlı bazı özellikleri vardır. Bunların başında sabır gelir. Her türlü zorluğu sabır ve şükür ile karşılar. Çünkü gelen zorluk gelen sıkıntı sevgiliden gelmiştir. Onu sevgilinin gönderdiği misafir olarak görür ve baş üstünde tutar. Şikayetçi olmaz. Dervişin gönlü zengin ve eli açıktır. Yaratılanı yaratandan ötürü sevmek felsefesini benimsemiştir. Dervişin ne gönlü ne aklı dünyanın aldatıcı malındadır. Kalbinde kin ve nefret yerine sevgi, merhamet ve hoşgörüyü taşır. Kimsenin gönlünü kırmayan derviş kimseyi hor görmez ve kınamaz (Eren, 2019, s. 14-15).

Moğol istilasına kısa sürse de Anadolu’da olumsuz izler bırakmıştır. Sosyal açıdan bir kaosun yaşandığı bu dönemde İslâmî eserler tahrip edilmiş, toplumun psikolojisi bozulmuş ve manevî hayata yöneliş başlamıştır. Halk gördüğü zulüm ve baskı nedeniyle mistik eğilimler göstermeye başlamıştır. Toplumda aklî ilimlerin yerine dinî-tasavvufî ilimler gelişmeye başlamıştır. Anadolu’ya göç eden din ve fikir adamları gelenekçi bir İslâm anlayışını benimseye başlamışlardır. Hoca Ahmed Yesevî çizgisinden gelen Yunus Emre, Mevlânâ ve Kaygusuz

Abdal'ın öğretileriyle derviş ve savaşçı tipler kimi zaman yer değiştirmiştir. Bu dönemde medrese ve tekkelerde eğitim alanlar arasında henüz bir ayrışma söz konusu değildir. Tekkeler etrafında gelişen tasavvuf anlayışının etkisiyle gezgin ve melamet-meşrep bir derviş tipinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Harmancı, 2017, s. 352-353).

Türk edebiyatında derviş tiplemesi birçok eserde ele alınmıştır. Bunlardan biri de Türk Halk Edebiyatı'nın önemli dervişlerinden olan Kaygusuz Abdal'dır. Kaygusuz Abdal, *Menâkıb-nâme*'sinde dervîşi baldırı çıplak; saçlı, sakalı, kirpiği kaşı kırpık kazınmış üryan bir tip olarak tasvir etmiştir (Ocak, 1999, s. 88; Güzel, 1999, s. 93). Melamet ehli âşıklar (dervişler) toplumda kınanmış olup diğer insanlardan şeklen ve manen farklı bir hayat tarzını tercih etmişlerdir. Kaygusuz Abdal *Miglata-nâme*'sinde dervîş tipini türlü yönleriyle konu edinmiştir..

1.Kaygusuz Abdal

Kaygusuz Abdal'ın adının Alayi Gaybî olduğu söylene de gerçek adı tam olarak bilinmemektedir. *Menâkıb-nâme*'de Gaybî olarak geçer. Abdurrahman Güzel, Saadettin Nüzhet ve Yahya Muhtar Dağlı onun isminin Alaaddin olduğu hakkında görüş bildirmiştir (Akman, 2019, s. 19). Kaygusuz Abdal'ın doğumu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fakat Güzel (2021, s. 49), Kaygusuz Abdal'ın yaşadığı dönem hakkında başlıca birkaç görüş belirtmiştir. Bu görüşlerden birine göre Kaygusuz Abdal 14. veya 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Bu görüşü Fuat Köprülü de kabul etmektedir. Bir diğer görüşe göre Kaygusuz Abdal'ın *Dilgüşa* adlı eserindeki “*sekiz yüz*” kaydından hareketle Rıza Nur, onun H. 742 yılında doğduğunu söyler (Güzel, 2021, s. 49).

Kaygusuz Abdal'ın adı ve doğum tarihi hakkında net bir bilgi olmadığı gibi, ailesi hakkında da kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Menâkıb-nâme*'de edinilen bilgilere göre Teke beyliğine bağlı Alaiye Sancağı beyinin oğludur (Akman, 2019, s. 11). Abdurrahman Güzel; Kaygusuz Abdal'ın şiirlerinden birinde “Alayi” sözünü kullanmasına binaen onun dedesinin Alaeddin b. Yusuf'un Alaiye emiri, babasının ise Hüsameddin Mahmûd Bey olduğunu ileri sürmüştür. Fakat Kaygusuz Abdal'ın ölümü ve doğumu hakkında yeterli ve kesin bilgilerin olmaması bu fikrin bir ihtimalden öteye geçemediğini göstermiştir (Akman, 2019, s. 15).

Divan'ında yer alan bir şiiri doğumu, çocukluğu, gençliği ve olgunluk dönemi için biyografik özelliğe sahiptir (Akman, 2019, s. 17). Kaygusuz Abdal'ın şiir ve *Menâkıb-nâme*'sinde çocukluk dönemine, öğrenimine ve çevresine ilişkin ipuçlarına rastlamak mümkündür. *Menâkıb-nâme*'de “iyi huylu, akli başında, girişken ve güçlü” bir yapıda olduğuna dair izlenimler olsa da, ders aldığı kişiler ve okuduğu kitaplar hakkında bilgi yoktur. *Menâkıb-nâme*'de çok sayıda kitap okuduğu ve döneminde her ilme vâkıf olduğu söylene de menkıbe geleneğinin yansımasının ve abartılmış olmasının bu tezi zayıflatığı düşünülmektedir (Akman, 2019, s. 15).

Kaygusuz Abdal'ın şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesini ustalıkla kullandığı görülmektedir. Şair, eserlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini işlemiş ve Hacı Bayram-ı Veli'nin tesirinde kalmıştır. Farsçaya hâkim olan Kaygusuz Abdal, Farsça teşbihlere sıkça yer vermiştir. Şiirlerinde “Kaygusuz Sultan, Miskin Sarâyî ve Sarayî” mahlaslarını kullanmıştır. Kaygusuz Abdal'ın eserleri; *Dîvân*, *Budalâ-nâme*, *Kitâb-ı Miglâte*, *Gevher-nâme*, *Minber-nâme*, *Vücûd-nâme*, *Sarây-nâme*, *Gülistân*, *Mesnevî-i Baba Kaygusuz (I-II-III)*, *Dil-güşâ*, *Risâle-i Kaygusuz Abdâl*.

1.1.Miglata-nâme

Miglat veya miglata, yayın gerilmesiyle uzağa fırlatılan ve hedefini bulan ok (Mesûd, 1967, s. 1408) anlamına gelmektedir. Kaygusuz Abdal'ın *Miglata-nâme*'si dervîş tipini yansıtmaları

bakımından önemli bir eserdir. Eserde, bir dervişin rüya âlemindeki yolculuğu sırasında nefsinin terbiye etmesi hususunda isabetli davranışları ve kararları konu edilmiştir. Bir dervişin başından geçenler zaman ve mekânda ileriye ve geriye yapılan seyahatler ile anlatılmaktadır. *Miglata-nâme*'de bu seyahatlere "teferrüc" denilmiştir. Teferrüc etmek; bir üzüntüyü, kederi, gamı gidermek, ferahlamak, eğlenmek için gezintiler yapmaktır. *Miglata-nâme*'de derviş seyahatlere çıkmakta ve şeytan ile mücadelesinde daima galip gelmektedir. Şiirlerle lirik bir anlatımın sağlandığı bu mensur eserin yapısı tasavvuftaki "tayy-ı zaman ve tayy-ı mekân" anlayışına uygun olarak kurgulanmıştır. Derviş adeta bir zaman makinesiyle zaman ve mekânda seyahatler yapmıştır.

Bu çalışma, Güzel'in 2022'de TDK tarafından yayımlanan "*Kaygusuz Abdâl Külliyyatı*" adlı eserde yar alan "*Miglata-nâme*" metni esas alınarak yapılmıştır. Eserden doğrudan veya dolaylı alıntılar sayfa numarası verilerek (örnek: s. 909) makale metnine aktarılmıştır.

1.1.1.Derviş daima yolda olan yalnız bir seyyahdır

Seyr-i sülûk ile nefsini olgunlaştırmaya çalışan derviş, gittiği yerlerde âlimlerden bir şeyler öğrenmeye çalışır. *Miglata-nâme*'de derviş, yabana gitmekten yola gitmek yahşidir (s. 909), diyerek tek başına yola düşer ve kendisini devamlı bir seyahat âleminde bulur. Bu seyahatler fiziki olarak gerçekleştiği gibi, ruhsal olarak da gerçekleşebilir. Bu seyahat âlemi bir sahra çölüdür. Bu çölde dervişten başka kimse bulunmaz. Çöldeki yolun nihayeti yoktur, gitmekle yol tükenmez. Derviş ne kadar arasa da yalnız olduğunu anlar. Bir şey yapamayacağını anlayan derviş özüne dönüp kendisine danıştıktan sonra düşüncelerini şu dizelerle dile getirir:

Âlem külli vücûddır cânân ben oldum

Vücûd cân cânâ cânân ben oldum

Sûretümi gören dir ki âdemdür

Sûretde sıfat-ı Rahman ben oldum (s. 909).

Bu dizelerde kendi sûretinin yalnızca bir cesetten ibaret olduğunu ifade eden derviş, aslında varlığının Allah'ın sıfatlarının tecellisiyle anlam kazandığını dile getirmiştir. Derviş hayal-hakikat arasında bocalar, gözünü açıp etrafına bakınır ve yaşadıklarının gerçek olduğunu anlar. Her şeyden ümidini kesen derviş, kendisine dikkatli bir şekilde bakar. Başının bacadan dışarı taşıdığını, bu nedenle sahraya düştüğünü anlar. Başını kendisine doğru çektiğinde sahranın ve yolun kaybolduğunu görür; yine yalnızlığıyla baş başa kalır (s. 910).

Seyahat âleminde gezen derviş Hz. Peygamber'in, Hz. Süleyman'ın, Hz. Davut'un, Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in ve kendi deyimiyle sad hazeran peygamber ile sohbeta nail olmuştur (s. 911). Bu seyahat âleminde derviş, Hz. Ali'nin müridi olmuştur. Bu yolculukta aradığı bütün sorulara cevap bulan derviş kendi özünü anlamış, kendisinde Allah'ı hakikat gözüyle görmüş (Ene'l-Hak sırrına vakıf olmuş), Allah'ı ve sıfatlarının bir hikmet denizi olduğunu öğrenerek insan-ı kâmil olmuştur:

Kamu şeyde benem 'ayn-ı hakikat

Sıfât u Zât-ı Mutlak bahr-ı hikmet

Hemân benem dahı çün ü çerâ yok

Ne Ene'l-Hak var ne Mansûr ne Bağdâd (s. 913)

1.1.2. Derviş sabrın simgesidir

Sabrın simgesi hâline gelen derviş, karşısına ne çıkarsa çıksın onu sabırla ve güzel bir şekilde karşılar. Hâlimden hiçbir zaman şikâyet etmeyen derviş, kadere imanın anlamını kavrar ve bu doğrultuda hareket eder. Derdi hoş karşılaması da kaza ve kadere iman neticesinde ortaya çıkar. Bunlardan bazıları bir sahrada yalnız kalması, sürekli şeytanla (nefis) karşılaşp kavgaya tutuşması, açıklıkla sınanması ve nefisini terbiye etmesidir. Derviş bunların hepsini sabırla ve hoşgörüyle karşılar. Çünkü hakiki sevgiliden -yani Allâh'tan- gelen her şeyi baş üstünde tutar.

İlk sınanmasını bir çölde yalnız kalarak yaşayan derviş (s. 910-911), daha sonraları çeşitli zorluklarla sınanır. Şeyh kılığındaki şeytanla karşılaşan derviş bir diğer sınanmasını burada yaşar. Yine, Hz. İsa ile birlikteyken şeytanla karşılaşmasında onu alt eder ve yakalar. Ona yalvaran şeytanı bırakmak istemez derviş fakat Hz. İsa'nın "Hele bir dem sabreyle. Görelüm, hâl neye varur?" sözünden sonra onu bırakarak sabretmeye başlar (s. 919). Çok yorulan derviş isyan etmek yerine Rabbine karşı her zaman sabırlı ve müteşekkirdir:

İlâhî cümleñün sırrın bilen Hakk

Bana bir nazar eyle hâlüme bak

Kaygusuz Abdal bir derviş olarak bütün ezeli sırların ilmine sahip olanın Allah olduğunu ve O'ndan kendi hâline nazar etmesini istemektedir (s. 918).

1.1.3. Dervişin duası kabul olur

Yunus Emre "İncidesin âh ederler ömrün kökünü kuruturlar/ Gözsüz olasin yedeler tâ bilesin dervişleri" dizeleriyle dervişlerin beddualarının da tuttuğunu ifade eder (Erol, 2009, s. 368). Dervişlerin dualarının kabul olması, onların aynı zamanda veli olarak düşünülmesini de gerektirir.

Miglata-nâme'de derviş uyuyup uyandıktan sonra gördüğü rüyaları tekrar görmek için "Eğer Rahmânî düş ise yine göreyim." şeklinde dua eder (s. 911). Duası kabul olan derviş yine aynı rüyayı görür. Dervişin duasının kabul olduğu bir diğer örnek ise Hazreti İbrahim'i ateşe atmak için götördüklerinde Hazreti Adem'i de götürmelerini emreden Nemrut'un askerlerine karşı gelebilmek için dua eder:

İlahi cümleyle puşt ü penâhsın

Kamu âlem içinde padişâhsın

Seni Hakk bilene inâyet eyle

Zira şey bende durur sen ilâhsın (s. 922)

Dervişin niyaz ettiği ve Allah'ın yardımını dilediği bu dua kabul görür. Derviş Hz. Âdem'i o askerlerden kurtararak şeytanı (nefsi) yener. Eserde bu minvalde dervişin kerametleri birçok örnekle karşımıza çıkmaktadır.

1.1.4. Dervişin sohbeti gizli ilim olan "kimya" gibidir

Sohbet dervişliğin olmazsa olmazıdır. Dervişlerin sohbeti kimya ilmine benzetilmiştir. Gaybi ilimlerden biri olan kimya, Allah'ın sırlarından haber verir. Allah katına yükselen kimselere bu ilmin nasip olacağına inanılmıştır. Manevi âlemlerle hemhâl olanların ihsanları birer ilim sayılır (Pala, 2004, s. 275). Hikmetli söz sahibi olan derviş sebepsiz konuşmaz, sözünde dahi israf etmez. İlaç tesirindeki sohbeti manevi yaraları sarar ve tedavi eder. Ahlaki olarak eksik olan kimseler,

manevi olarak önemli aşamalardan geçmiş olanlarla sohbet ettiklerinde o insanların ruhu iyileşir (Erol, 2009, s. 369).

Derviş, Behlül-i Dâna ile olan münazarasında elest meclisinin sarhoşluğu içerisinde henüz ten elbisesini giymediğini ve ruh hâlinde olduğunu; kul olmayıp sultan olduğunu dile getirmiştir. Derviş, Behlül'e henüz can gülşeninde vücuda bürünmediğini, gül bahçesinin gülü olduğunu da sözlerine eklemiştir. Behlül-i Dâna rivayetlere göre aslen Kûfeli olup Bağdat'ta yaşar. Allah'a olan aşkı onu saf ve yarı deli hâle getirmiştir. Behlül-i Dâna'daki bu delilik farklıdır. Şöyle ki sözleri nükteli olan Behlül'ün hâl ve hareketleri anlamlıdır. Bazı menkıbeler onu Harunü'r-Reşid'in kardeşi, yeğeni veya nedimi olarak gösterir. Hakkında kesin bilgiler bulunmayan Behlül-i Dâna'nın ne zaman öldüğüne dair kesin bir bilgi de bulunmamaktadır. Fakat bazı kaynaklar onun 806 yılında vefat ettiğini kaydeder (Uludağ, 1992, s. 352).

İy yüzi kutlu sözü tatlu derviş

Hakikat cevheri devletli derviş

Dâne pirinç görünce hoş tabakda

Kağan arslan gibi heybetli derviş

Kaygusuz Abdal, sözü tatlı olan dervişin aynı zamanda doğru sözlü olduğunu söylemiştir. Kimya-yı saadet sahibi dervişin sözleri hakikat cevheridir. Derviş, hoş bir tabakta pirinç tanesini gördüğünde kızgın bir aslan gibi heybetli olur. *Miglata-nâme*'de derviş seyahat âleminde bir divan meclisine gider ve o insanların içinde kılık değiştirmiş şeytanı görür. Şeytanla cenk eden derviş, şeytanın elini ayağını bağlar. O meclis ehli neden böyle yaptığını sorar. Derviş ise kimsenin fark etmediği bu kimsenin aslında onun şeytan olduğunu söyler. Onlar da daha sonrasında derviş tasdik ederler (s. 924).

1.1.5. Derviş olmak kolay değildir

Dervişler dünyanın aldattıcı zevklerini ellerinin tersiyle itmişlerdir. Servetinin tümü bir lokma ve bir hırkadır. Derviş kalbini tamamen Allah'a adanmıştır. Yunus Emre'ye göre derviş, çıktığı yolun zorluğunun farkına vararak, sabırlı ve iradeli olmalıdır. Dünyevi sefaletten utanmamalıdır. Fuat Köprülü, dervişliğin hırka ve mürit ile olmadığını, her şeyi göze alarak yola çıkılması gerektiğini söylemiştir. Dört kapı-kırk makam olarak bilinen “şeriat, tarikat, marifet ve hakikat” kapılarından geçen derviş, kalbini ve nefsinin günahlardan arındırılmalıdır (Erol, 2009, s. 353).

Miglata-nâme'de derviş dört kapı-kırk makam düsturu gereğince nefis terbiyesinin bütün merhalelerinden geçerek nefsinin temizler. Hikâye boyunca sürekli özüne bakan derviş bir arayışta. Derviş bu yolculukta nerede ve ne hâlde olduğunu daima sorgular. Hâlden hâle giren derviş bu hayal dünyasındaki maksadını, dünyanın hakikatini de tefekkür eder. Vahdet-i vücud anlayışıyla yaratılmasının sırlarına ulaşmaya çalışır; vücudunda bir âlemin gizli olduğunu farkına varır:

Yâ Rab ben kadayam bu hâl ne hâldür

Nedür maksûd bana bu ne hayâldür

Vücûdumda âlem mevcûd olubdur

Görün benim hâlüm neye misâldür (s. 928)

Kendi içinde sürekli bir kargaşanın sesi olduğunu fark eden derviş, bunun sebebinin merak eder ve tayy-ı zamân ve tayy-ı mekân ile bu sorulara cevap bulmaya çalışır. Bunun yanında nefesine (şeytana) karşı gafil olmaması yönünde yapılan uyarılar dervişin ayakta tutar.

1.1.6. Derviş yol gösterdiği gibi dervişe yol gösteren de vardır

Mürşit; sözlükte “rehber olan kimse” manasına gelir. Tasavvufta müritleri tarikatın eğitim kural ve yöntemleri ile yetiştiren kişidir. Mürit ise “irade eden, kendi iradesini Hakk’ın ve mürşidinin iradesine teslim eden” demektir. Tarikatta mürit yerine derviş, talip, fakir vs. adları kullanılır (Altınparmak, 2005, s. 38).

Mürit yani sıkça kullanılan adıyla derviş, nefisini terbiye etmeye, ruhunu ve kalbini tamamen temizlemek için yol gösterene yani bir mürşide ihtiyaç duyar. Nasıl ki işaret levhaları olmadan insan yolunu şaşırır, mürşidi olmayan derviş de aynı şekilde yolunu kaybeder.

Miglata-nâme’de derviş seyahat âleminde Hz. Ali’ye mürit olmak ister. Müridi olmak istediğini Hz. Ali’ye “Ya Ali ben sana mürid oluram. Erkan u tavrı bana öğret, öğrenmek için bilmedüklerüm bildüresin” (s. 912) sözleriyle ifade eder. Hz. Ali, dervişe mürit olmak için susmasını, yalnız kalmasını ve bildiklerini kimseye söylememesi hususunda uyarılarda bulunur; sabırla bu yola girmesi gerektiğini söyler: “Ebsem ol, tek dur, söyleme” (s. 914).

Derviş, *Miglata-nâme*’de şeytan (nefis) ile sürekli savaşmış ve onu yenmiştir. Nefisini yenen derviş Hz. Ali’nin hırkasını üzerinde görür. Bunun anlamı şudur ki hakkıyla mürit olan derviş artık mürşit olmuştur.

1.1.7. Derviş tevhid bilincindedir

Allah’ın birlik ve vahdaniyetine inanmak tevhidin ilk esasıdır. Tevhit ubudiyet ve kullukta tek olana yönelip kalbini, aklını, düşüncelerini ve nefisini uzaklaştırarak Allah’ın varlığını idrak etmektir. Tasavvufta tevhî; beşerî ve ilahî olarak geçer. İlahî tevhide ulaşabilmenin yolu beşerî tevhitten kurtulmaktır. Beşerî tevhit ceza korkusuyla, ilahî tevhit ise tazim duygusuyla yapılır. İlahî tevhide ulaşmak için kişi enaniyetten tamamen kurtulmalıdır (Yılmaz, 2010, s. 6). Dervişler bu yolun yolcusu oldukları için nefsi terbiye etmeye ve benliklerinden kurtulmaya çalışırlar. Maneviyatı kuvvetli olan dervişin enaniyet damarı yok gibidir. Beşerî tevhitten nefisini arındıran dervişin tek derdi ilahî tevhittir. Allah’ın varlığı ve birliğinin farkında olan derviş, özünde ve yaratılışında Allah’ı arar.

Derviş yine uyku halindeyken İsa peygamber ve şeytanla olan hikâyesinden uyanır ve başını kaldırıp etrafına bakar. Güneş doğmuş, uzak yakın olmuş, cümle eşya güzel bir ses ile “Lâ ilâhe illa’llah” der. Derviş bu hâli görünce hikmetle tevhit dilini düşünür. Tevhit bilincini hikâyenin başından sonuna kadar işleyen derviş, eserde bunu beyitlerle dile getirmiştir:

Hakk’a minnet cânım küllî nûr oldı

İçüm taşım nûr ile ma’mûr oldı

Uyandı devletüm gaflet hâbından

Bir ile külli varlığım bir oldı (s. 916)

Bu seyahat sırasında derviş; Allah’ın nuru ile dolduğunu, gafletten uyanıp gerçeği gördüğünü, tevhit bilinciyle kendisine ruh vereni görerek vahdet-i vücud anlayışına ulaştığını ifade etmiştir (s. 917).

1.1.8. Hikmet sahibi derviş gizli sırlara vakıftır

“Hikmet eşyanın hakikatlerini, özelliklerini, yaratılış nedenlerini bilmek ve ona göre amel etmektir” (Pala, 2004, s. 208). Yaratılış gayesini bilerek hareket eden derviş yerde ve gökte, küçük ve büyük, hiçbir şeyin sebepsiz yaratılmadığını bilir. Cümle yaratılan eşyanın Allah’ı zikrettiğini gören dervişin özü de sözü de hikmetlidir.

Yâ Rab benüm mi ol dilber-i ayyâr

Benüm cânımda bulundu bu esrâr

Bugün benem kamu âlem içinde

Hacet ü savma ’a maksûd ü zünnâr (s. 920).

Miglata-nâme’de vahdet-i vücut sırrına eren derviş, bu sözleri söyledikten sonra şükür secdesi yapar. Başını kaldırdığında bütün her şeyin Allah’ı zikrettiğini görür. “La ilahe illa’llah” der. Bundaki hikmeti gören derviş tekrardan özüne döner. Hikâye boyunca derviş, içe dönük bir yolculuk yaptığından hakikate engel olan nefisten sıyrıldığı için özündeki hikmeti anladıkça hayretler içinde kalır (s. 920).

Hakikat penceresi açılmış olan derviş ledün ilmine muvaffak olur. “... ve ruhundan ona üflemiş (Secde 9/30)” ayetinde Allah, insana kendi ruhundan üflediğini söyler. Tene sıkışmış ruh tenden sıyrılmak ve bezm-i elestteki varlığına dönmek ister. Bu ancak inanın özüne dönüp nefsinin terbiye etmesinden geçer. Derviş, şeytanla mücadele ederek ve nefsin bütün merhalelerinden geçerek bu sırna nail olur.

1.1.9. Derviş her hâlini daima tefekkür eder

İslam dininde tefekkürün önemli bir yeri vardır. *Türkçe Sözlük*’e göre tefekkür “düşünme, düşünüş” (Akalın vd. 2011, s. 1101) anlamlarına gelir. Nasıl ki insan vücudu susuz kalamazsa, insanın ruhu da tefekkürsüz kalmaz. Yaratılış bakımından insan ruhu tefekküre muhtaçtır. Tefekkür ile Allah’ı daha iyi tanır. Tefekkür bir tanede binlerce yaratılışı; binlerce tanede bir yaratılışı müşahade edebilmektir.

Dervişliğin en önemli özelliklerinden biri de tefekkür etmektir. Dervişler her hâllerinde tefekkür ile hemhâldirler. Kaygusuz Abdal’ın *Miglata-nâme*’sinde dervişin birçok tefekkür hâlini görebilmek mümkündür. Dervişin tek başına kaldığında sürekli özüne dönerek yaşadıklarını tefekkür etmesi, gördüğü rüyalarından sonra gördüklerini tefekkür etmeye ve gördüklerinden ibret almaya çalışması bu duruma örnek gösterilebilir. Derviş her hâlden sonra gönlünden geçenleri şiirle dile getirir. Tefekkürünü de bir şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

Benem cümle vücûd içindeki can

Benem küllî sıfat her dürli erkân

Benem Leylî benem Mecnûn ki dirler

Benem ol ki özüm özüme hayrân (s. 947)

Derviş tenden sıyrıldığı için Allah’ın bütün sıfatlarını kendi özünde görmüştür. Allah kendi ruhundan insan ruhuna üflediği için sevgili de sevenin de kendisi olduğunu ifade eder. Çünkü ruh Allah’ın bir parçasıdır. Bunu tefekkür eden derviş ruhunda Allah’ı gördüğü için hayran olduğunu beyitlerle açıklar.

1.1.10. Dervişin gönül gözü açıktır

Gönül gözü manevi olarak arınmış insanların, bir şeyin gerçeğini ve anlamını sezdiği bir güçtür (Uysal, 2022, s. 256). Tasavvufta sıkça geçen “gönül gözü” terimi manevi olarak arınmış insanlarda görülür. Dervişler de maddi ve manevi olarak her şeyden uzak oldukları için onların gönül gözleri açıktır.

Dervişlikte dört kapı kırk-makam düsturu vardır. Dervişler bu makamları geçmedikçe hakiki sırlara erişemez. Bunun sebebi ise tene hapsolmuş ruhun tenden sıyrılmasıyla ruhun sahibini görmektir. Dervişler nefis terbiyesi yolunda karşılaştıkları bütün zorlukları aşarak hakikati görmeye başlarlar. Hakikati kendi içinde arayan ve bulan derviş bütün sırlara mazhar olur. Derviş, kuş dili söyleyen Behlül-i Dâna'ya hoş gelen şu sözleri dile getirmiştir:

Evvel bu ten yok idi can idüm ben

Kul degüldüm o dem Sultân idüm ben

Vücûdum yok iken can gülşenünde

Gülistân-ı gül-i handân idüm ben (s. 924)

Derviş insan vücudunun yaratılmasından önce yani can (ruh) hâlinde iken sultan olduğunu dile getirmiştir. Çünkü ruh Allah'ın yansımasıdır.

1.1.11. Zâhitler dervişin sırlarına mazhar olamaz

Zahitler yani kaba sofular, Allah'ın emirlerini yerine getirmekle birlikte anlayışı kıt, iman ve ilmi ancak dış görünüşüyle anlayan ve ısrarla düşüncelerini başkalarına dikte etmeye çalışan kişilerdir (Sucu, 2007, s. 230). Zahitler âlim gibi görünseler de aslında cahildirler. Sadece görünüşte dünyadan elini eteğini çekmişlerdir. Zahit huzuru rahatlıkta, derviş ise çektiği çilede bulur. Zahit aşkın hâllerini dahi bilmezken derviş aşkın bütün hâllerini yaşar. Riyakâr olan zahit ihlasla hareket eden derviş anlamaz. Derviş sevgilinin ondan razı olmasına talepte bulunurken zahit sadece cenneti ister. Derviş bezm-i lika'ya düşkündür (Erol, 2009, s. 368). Bu bakımdan zahitler dervişlerin bildiği hakikat sırrına erişemez. Tek amacı cennet olan zahit âşıkların hâlerinden anlamadığı için onlarla sürekli bir çatışma hâlindedir.

Miglata-nâme'de (s. 931-934) derviş; kırk başı, yedi ağzı ve üç gözü olan padişahın (Şâh-ı Merdân Hz. Alî) meclisine girmiş ve sırlarına vakıf olmuştur. Derviş, mecliste bulunan zahitler topluluğunun içinden süslenerek şeyh kılığına girmiş olan şeytanı hemen tanımıştır. Kılık değiştirip zahitler arasında türlü türlü hikâyeler anlatan şeytanın foyasını derviş ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine şeytan elindeki asiyle dervişe hücum etse de derviş onu alıp yere çalmış, sırrı bozulan şeytan meclisten kaçıp gitmiştir. Zahitlerin ise gönül gözünün kapalı olmasından ötürü şeytanı tanıyamaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

1.1.12. Yegâne dostu çile olan dervişin gönlü bir viranedir

Aşkın meşakkatli yolculuğuna çıkan dervişin gönlünde, bela, dert ve gam daimî misafir olmuştur. “Derviş alçak gönüllü, Allah aşkıyla dertli; gözü yaşlı, bağı yaralı; koyun gibi uysal birisidir. Kızmaz, kavga etmez, el kaldırana, küfredene karşılık vermez” (Uğurlu, 2021, s. 15). Derviş, sadece sevgilinin rızası ve aşkı için yanan gönlü varlık ve yokluğa yüz çevirmelidir. Çünkü derviş aşk belasına bulaşmıştır. “Dervişin gönlü, varlığa ve yokluğa yüz çevirmeli ya da ikisini aynı görme olgunluğuna erişmelidir. Bunun için çile çekmeli; dünya, ukba ve varlıktan

geçebilmelidir ki bunun adı ‘terk’ tir.” (Erol, s. 2009, 359). Ancak bu şekilde çile çekerek dermanına ulaşabilir.

Uçsuz bucaksız bir sahrada uyanan derviş ilk çilesini burada çeker. Düştüğü bu sahrada azığı yoktur, öyle bir yola düşmüştür ki sonu yoktur. Akıbetinin ne olacağını da bilememektedir. Henüz ruh hâline bürünmediğinden manaları/hakikatleri tam anlamıyla kavrayamaz. Hikâye boyunca nihayeti olmayan bir sahra âleminde bulunan derviş orada türlü zorluklar çeker. Bu zorlukların başında şeytanla kavgaya tutuşması gelir. Bu sıkıntılar derviş için paha biçilmez derecede önemlidir, çünkü sıkıntıları Allah göndermiştir. Derviş bir arayış içinde, virane olan gönlünü tamir etmek için cümle peygamberlerden ve Hz. Ali’den yardım ister. İslâm, tevhid, ene’l-hak sırlarına vakıf olan dervişin gönlü yakîn ve hakikat hikmetleriyle tamir olmuştur (s. 912-915). Derviş,

Cümle âleme sultân oldum ben

Saâdet gevherine kân oldum ben

Ben ol bahr-i muhîtem her gönülde

Velî bu sûret-i insân ben oldum

diyerek şeytan ve nefis gibi düşmanları alt etmiş, virane olan gönlünü tezkiye etmiş ve yaratılış gayesini anlamıştır (s. 915).

1.1.13. Derviş şeytan (nefis) ile daima mücadele hâlinde dir

Derviş daima nefsi ile mücadele hâlinde dir. Bu nefis onun apaçık düşmanıdır. *Miglata-nâme*’de dervişin çölde rastladığı şeyh (yaşlı) ile münakaşası aslında şeytanla olan mücadelesine örnek olarak verilmiştir. Kaygusuz Abdal, şeytanı insan kılığında bir şeyh (yaşlı) olarak tasvir etmiştir.

Derviş, nefis terbiyesi seyahatinde yalnızlıktan sıkıldığı için birkaç kez nara vurur ancak kimseyi göremez. Bir daha bütün gücüyle nara vurduğunda kendisi gibi çöle düşmüş bir yaşlı görür. Önce bunun hayal olduğunu düşünen derviş; bu sakalı ağarmış, boynunda tesbihi, elinde asası, omuzunda seccadesi ve zikir tesbihini kuvvetli bir şekilde çeken şeyhe yaklaşıp selam verir. Şeyh “Allahu Ekber!” diyerek dervişten kaçmaya çalışır. Hatta bu iri yarı dervişe kendisine zarar verecek diye “şeytan” muamelesi yapar. Derviş, yaşlıyı (şeyhi) yakalar ve onu sorguya çeker. Derviş anlar ki bu yaşlı şeytandır. Şeytan, kendisinin yerin ve göğün misafiri olan bir yaşlı olduğunu dile getirir. Şeytan müritlerinin çok olduğunu ancak derviş gibi bir kimseyi görmediğini dile getirir. Derviş, şeyhe buranın neresi olduğunu sorar: Şeyh; bulundukları yere Süleyman peygamberin de geldiğini ve buraya “Heyhat Sahrası” denildiğini, başından çok hikâyelerin geçtiğini, Allah’ın huzurunda bir melek ve adının Azazil olduğunu, şimdi ise lakabının Şeytan olarak kendisine yapıştığını söyler. Derviş, Allah’ın yardımıyla yaşlıyı yanından kovup, yoluna gider. Çok şükür bu beladan kurtuldum, diyerek sağ yanına yatıp uykuya dalar (s. 909-912).

1.1.14. Derviş batınî ve zahirî ilimlerle dolu olmalıdır

Zahir ve batın tabirleri *Kur’ân-ı Kerîm*’de toplam altı ayette “gizli-aşikâr” anlamında kullanılmıştır (Ergin, 2007, s. 29). Kesbî ilim olarak da bilinen zahirî ilim; dünya ile ilgili, akıl, dil, açıkça görünen şey, berrak ve aşikâr demektir. Batınî ilim ise gönül gözüyle öğrenilir. Allah’ın gönül gözü açık olan kullarına ilham yoluyla onların kalplerine işlediği, ahiret ilimleri, yakın, akıl ve marifet gibi ilimlerdir. Tefsir, nahiv, tasavvuf ve fıkıh alanında zahirî ve batınî ilimler sıkça işlenmiştir. Tasavvufta zahir-batın ikilisi çoğunlukla birlikte kullanılır. Zahirî ve batınî ilimlere

muvaffak olanlardan biri de dervişlerdir. Gönül gözü açık olan dervişler batınî ilimlerdeki manalara açık bir şekilde vakıf olur.

Derviş; bâtinî ilimleri (gizli mücevherleri) ten hicabını kaldırarak ve ikilik hayalini terk ederek keşfeder; böylece her baktığı yerde Sultân'ı (Allah'ı) gördüğünü söyler. Böylece ikilik ortadan kalkar ve vahdet-i vücud cevheri keşfedilir:

Zihî fırsat bugün Sultânı gördüm

Açıldı ten hicâbı cânı gördüm

İkilik hayâlû terk eyleyelden

Bir imiş gevher-i madeni gördüm (s. 931).

Dervişin gizli ilimlere vakıf olması hâli, hayal dünyasından başka bir şey değildir. Tenden sıyrılan derviş, bütün âlemlerin kendi vücudunun bir katresine sığıdığını hayranlıkla izler (s. 933). Derviş, gönlüne ilahi sırlar doldukça içinin güzelliklerle süslendiğini görür. Derviş, her tarafa bakınır, kendisinden başka kimseyi de göremez ancak yerin ve göğün vücudunda bir sır olarak toplandığını görür, cümle eşyadan gelen sesleri işitir. Derviş içinden gelen sesler üzerine bu hâlini düşünür ve şunları söyler: “Bu ne aceb hâldür? Bir zaman var idi ki ben yir ü gök içinde idüm. Şimdi bu yir ü gök benüm içümde görünür. Aceb düş midür, yoksa hayâlüm midür?” (s. 912).

1.1.15. Derviş acz ve fakrının bilincindedir

İnsanoğlu dünyada birçok şeye muhtaç bir varlıktır. Hayatındaki hiçbir şeyi kendi başına yapamadığı; aciz ve ihtiyaç sahibi olduğu için fakirdir. Fakr ve aczin farkına varan kul, dünya sevgisinden uzak olmalı, nefesine yüz çevirmeli, yaratılan her şeyin Allah'ın kudretiyle gerçekleştiğini yani *kün fe yekün* (ol der, hemen oluverir) gerçeğini kavrayabilmelidir (Çelik, 2001, s. 193).

Fakir ve -amiyane bir tabirle- dilenci olarak görülen dervişler bu sırrı iyice kavramış ve özümsemişlerdir. *Miglata-nâme*'de derviş başından geçen bütün hâllerde aczini görmüştür. Fakrını ise Allah'ı tefekkür ederek dünya sevgisinden uzak, terbiye etmeye çalıştığı nefsi ile anlamıştır. Hikâyenin ilk başında uçsuz bucaksız bir sahraya düşen derviş kimsenin olmadığını anladığında acizliği yaşamıştır.

Ya Rab bu düş midür yohsa hayâlüm

Bî-misl ü bî-mânend oldı misâlüm

Özüm direm işidürem özüme

Dahı kim var kime diyem bu hâlim (s.910).

Derviş bu beyitleri söyler ve bir cevap gelir umuduyla gözünü açar, bakar; fakat kimseyi göremez. Dervişin yaşadığı bu acizlik hikâyenin devamında fakra dönüşür. Mana âleminde yüce bir yere ulaşan derviş fakrının bilincine vardıkça tefekkürü artar.

1.1.16. Dervişlerin mürşid-i kâmilî Hz. Ali'dir

Mekke'de miladi 600 yılında dünyaya gelen Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma binti Esed b. Hâşim'dir. Peygamber Efendimiz, amcası Ebu Tâlib'in oğlu olan Hz. Ali'yi Mekke'de başlayan kıtlık sebebiyle kendi himayesi altına alır. Hz. Ali, Peygamber'in yanında hicrete kadar bulunmuştur. Hz. Ali, Allah resulüne ilk iman eden ve cennetle ilk müjdelenen

Müslümanlardan biri olmuştur. Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma ile evlenmiştir. Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan üç oğlu ve iki kızı olmuştur. Hz. Ali, 661 yılında Kûfe mescidinde namaz kılarken şehit edilmiştir (Fığlalı, 1989, s. 371-374).

Hz. Ali'nin en önemli özelliklerinden birisi de ilim sahibi olmasıdır. Çok küçük yaşlardan itibaren Peygamber efendimizin yanında büyümüş ve birçok ilmi hakikate onun yanında ulaşmıştır. Allâh resulünün yanında olduğu için tefsir, fıkıh ve hadiste birçok sahabeden daha ileridedir. Ayrıca Hz. Muhammed'in, "Ben ilmin/hikmetin şehriyim. Ali bu şehrin kapısıdır." hadisi şerifinde, Hz. Ali'nin ilmi manada da İslam'da öncü olduğu görülmektedir. Hz. Ali, Peygamber efendimizden ledün ilmini öğrenir, tüm manalar ona açılır ve bu hâli öğrenmek isteyenlere mürşit olur (Özgen, 2013, s. 218).

Başta Alevî-Bektaşî şiiri olmak üzere Türk edebiyatında Hz. Ali, dervişlerin mürşid-i kâmilî olarak bilinir. Dervişler tenden sıyrılıp ruh hâline geldikleri için hakikati görme noktasında Hz. Ali'ye benzerler. *Miglata-nâme*'de de dervişin pîr-i mugânî Hz. Ali'dir. Aşk pazarında Hz. Ali'den ilim tahsil eden derviş bir şiirle bu hakikati anlatır:

Hakk'a minnet bugün Sultân'ı gördüm

Bî-hicâb cism içinde cânı gördüm

Zerre idüm nâ-gâh şemse irişdüm

Katre mahvoldı ben ummânı gördüm (s. 913).

Güneşin içerisinde bir zerre olduğunu bilen derviş, gerçekte güneşin kendisi olduğunu ifade eder. Aslında buradaki güneş sembolü Allah'tır. Önceleri hiçbir şey bilmeyen derviş artık manayı görmez olmuş, ancak mananın kendisinde olduğunu anlamıştır. Bir başka örnekte derviş Hz. Ali'ye mürid olmak, ondan mürşidi olmasını ister, fakat Hz. Ali ona "Ebsem ol, tek dur, söyleme" diyerek dervişten sessiz olmasını ister. Çünkü müritliğin hikmeti söylemekle olmaz (s. 914). Yine derviş, şeytanla (nefsiyle) mücadele ettikten sonra onu alt eder ve Şâh-ı Merdân'a bunu dile getirir. Fakat mürşid-i kâmil, ona gafil olmaması gerektiğini, nefesine karşı her zaman teyakkuzda olmasını salık verir (s. 916).

1.1.17. Dervişler daima zikir hâlinindedir

Zikir, sürekli olarak anmak ve unutmamak anlamlarına gelir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de ise her hâlinde Allâh'ı anmak ve O'nu tüm zerrelere sürekli hatırlatmaktır. "Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur (Rad 28/43) ve "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım (Bakara 2/152)" ayetlerinde bu duruma işaret edilmiştir. Tasavvufta zikir; tek veya toplu olarak, sesli ya da sessiz, adabına uygun bir şekilde Allâh'ı anmak manalarına gelir. İlm-i ledünniye vakıf olan mürşid-i kâmil Hz. Ali, Peygamber efendimizden tam teslimiyetli zikri öğrenir ve bu zikirden sonra bütün gizli sırlar açığa çıkar (Özgen, 2013, s. 218). Zikir, şükür ve tefekkür düsturlarını anlayan ilim yolcularının ağızından zikir eksik olmaz.

Tarikat yolunun yolcusu olan dervişlerin elinde tesbihleri, dillerinde zikirleri daimdir. "Lâ ilâhe İlla'llah, Sübhanallah, Elhamdülillah, Allâhü Ekber" dervişin dilinden düşmez. *Miglata-nâme*'de dervişin dilinde daima "Sübhanallah" zikri vardır. Derviş gerek rüyalarında gerekse başını her kaldırdığında cümle âlemin Allah'ı zikrettiğini görür, bunun üzerine hayretler içinde daima "Sübhanallah" der.

Dervişin ağzından düşürmediği bir diğer zikir ise “Lâ ilâhe İlla'llah”tır. Hakikat penceresi açıldığı için derviş bitkinin, hayvanın cümle eşyanın hâl ve kâl diliyle Allah'ı zikrederek, tevhit diliyle “Lâ ilâhe İlla'llah” dediğini görür (s. 920; s. 925).

1.1.18. Derviş dört kapı ve kırk makamın bütün imtihanlarından geçer

Dervişin tasavvuf yolunda geçmesi gereken basamaklar vardır. Bu basamaklar onun nefsini temizleyip hakikatlere erişebilmesi için gereklidir. Bu yola baş koymuş salikin enaniyetten kurtulması gerekir. Nefisten kurtulmadan fenafillah makamına erişilemeyeceğini belirten Hoca Ahmed Yesevî, bu yolda can verilmesi gerektiğini belirtir (Özköse, 2017, s. 107). Yunus Emre'ye göre derviş; tarikat, marifet, hakikat ve şeriat basamaklarından geçmelidir (Erol, 2009, s. 354).

Kaygusuz Abdal, dört kapı-kırk makam sistemini vahdet-i vücûd olarak bütün eserlerinde genişçe yer vermiştir. Kaygusuz Abdal'a göre şeriat kapısından girmek kolaydır, tarikat, hakikat ve marifet kapılarına girmek ise zordur. Çünkü insanoğlunun bu hususta nefsinin terbiye etmesi hiç de kolay değildir (Güzel, 2007, s. 104). Şeriat, İslam'ın ve imanın şartlarını; marifet, kulun kendisinde Allah'ı görmesini; tarikat, kul olma yolunda adımlar atılmasını; hakikat ise dervişin kâinatı yaratan Allah'ın tüm eşya üzerindeki tasarruflarını müşahade etmesini kapsamaktadır. Dervişler de bu yolun hakiki yolcuları oldukları için dört kapı-kırk makamdan geçmek zorundadır.

Miglata-nâme'de derviş, hikâyeye Allah'a hamd, peygambere salat ve selam söyleyerek başlar, şeriat kapısını Hz. Muhammed Mustafa'dan aldığı bilgilerle aralar. Bütün peygamberlerin bulunduğu bir topluluğun içinde derviş bütün cesaretini toplayarak: “Yâ Resulallah, bir müşkil içinde kaldum, bir sahraya düştüm, bilmezem ki bu sahra ne sahradır ve bu vadi ne vadidir?” der. Hz. Peygamber “Bu makama, Ka'be Kavseyn, dirler ve bu ağaç ki görürsün ana Şecere-i İslâm, dirler. Beş budağı var, beş erkândır, İslâm içinde.” diyerek şeriat kapısını gösterir (s. 912).

1.1.19. Sülûk ehli derviş Hak âşığıdır

Miglata-nâme'de derviş sülûk ehli olup aynı zamanda Hak âşığıdır. Dünyada bir yolcu gibi yaşayan derviş, âlemi gösteren bir aynadan izlemeye başlar. Kubbe şeklinde dokuz feleği, arşı ve kubbelerin üzerinde bir gölgelik görür. Buradan burç, kandil ve yıldızlara bakınır. Yeryüzündeki şehirleri, denizleri ve dünyayı aydınlatan güneşi müşahade eder. Bu muazzam düzenin yaratıcısı olan Allâh'a âşık olur; böylece âşık, aşk ve maşuk kavramları iç içe geçer:

Benem bülbül benem gülşen benem gül

Benem bu cümle sebebde hall-i müşkül

Benem âşık benem maşûk benem ışk

Benem hüsn-i latîf turre-i sünbül (s. 937)

Derviş, bir uykuya dalar ve kendisini bir şehirde sultan olarak görür. Şehir, bir aynaya benzer ki o şehir hakikatte dervişin vücududur. Şehirde bütün yaratılmışların onun hükmüne bağlandığına şahit olur. Derviş, bu şehrin pazarında tamamen ziyanda olduğunu, ancak herkesin gözünde ise güzel görüldüğünü söyler. Dünyada bütün eşyaların hesap ve birer rakamdan oluştuğunu ve cümle sayılarda hesap edilen kendisi olduğunu dile getirir. O şehirde Hz. Muhammed'i (s.a.v.) de gören derviş, onun elini öpüp ayağına yüzüne sürer ve ondan kendisine nazar etmesini diler. Nerden geldiğini soran peygambere Rûm diyarından geldiğini ve Şam ilini de gezdiğini ifade eder. Aralarında geçen konuşmada Hz. Peygamber: “Yâ Rab anda (Rûm diyarında) âşıklarımız vardır.” diyerek derviş gibi tasavvuf erlerini “âşıklar” olarak anmıştır (s. 940-941).

1.1.20. Derviş daima misafir olduğunu bilir

Seyahat ile başlayan bu yolculukta derviş, tenden sıyrılmış bir şekilde ruh olarak âlemde peygamberler, enbiyalar ve evliyaların meclisinde misafir olur. Onlarla hoş sohbetler edip ilim öğrenir. Gördüklerini müşahede eden derviş her defasında uykusundan uyanarak gittiği meclislerden ayrılır.

Derviş bir seferinde Hz. Muhammed (s.a.v) ile karşılaşır. O’ndan kendisine nazar etmesini ister. Nereden geldiğine dair soruya dünya mülkünden, yani Rûm diyarından geldiğini, Şam’da dahi teferrüc eylediğini söyler. Peygamber’in “Rûm illerinde bizim âşıklarımız vardır, onların hâli nedir?” sorusuna “Sultanım, birbirlerine uymazlar, hak söze kulak vermezler, dünya cehdine doymazlar, her biri türlü türlü yollar peyda eylediler” diyerek durumu özetler. Aralarında devrin kadılarının rüşvet aldığına dair konuşmalar geçer. Hz. Peygamber, dervişe “misafir gibi görüldüğünü” ve nereleri gezdiğini sorar. Derviş kendince seyahat ettiğini ve arş-ı kürsîyi dahi gezdiğini söyler. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine dervişe “Bir şehir var, iki direk üzerindedir, onu da gördün mü?” diye sorar. Derviş “Yerde midir, gökte midir?” diye cevap verince Hz. Resûl (s.a.v) “İkisinin arasındadır” diye cevap verir. Bunun üzerine derviş coşa gelip şu şiiri söylemiştir:

Benem ol gevher-i vahdet ki dirler

Benem cümle sıfât u zât ki dirler

Benem Mansûr benem dem-i Ene’l-Hak

Benem Ayyâr benem Bağdâd ki dirler (s. 940-941).

Derviş; vahdet cevheri olduğunu, cümle sıfat ve zatların kendisinde toplandığını, Mansûr gibi “Ene’l-Hak” sırrına vardığını, misafir bir gezgin gibi bu dünyada dolaştığını söylemiştir. Türlü türlü âlemlere giren derviş, hiçbir yerin baki olmadığını, bu nedenle dünyanın aldattıcı zevklerini bir yana bırakıp ebedi alem için azık toplamak gerektiğini bilir.

1.1.21. Derviş içe dönük bir tiptir

Tasavvuf, dini içselleştirerek kâl dilinden hâl diline geçmektir. Allah’ı arayan insanların tüm zerreleriyle mücadele etmesi gerekir. Peygamber efendimiz Tebük seferi dönüşünde “Artık küçük savaştan büyük savaşa dönmüş bulunuyoruz.” demiştir. Oradaki sahabeler büyük savaşın ne olduğunu sorduklarında Hz. Peygamber, nefsi arzular olduğunu söylemiştir (Demirci, 2007, s. 13). Kişinin kendi şeytanı (nefis) insana yettiği için insanoğlu nefsiyle mücahedeye girişmelidir. Bu nefis mücahedesinin en tipik örneği dervişlerdir. Dervişler içe dönük tiplerdir. Muhakemeyi sürekli içlerinde yaparlar. Onların bedenle işleri yoktur, aradıkları şey içlerindedir.

Miglata-nâme’de derviş içe dönük bir seyahat gerçekleştirir. Tek amacı Allah’ı aramak olan derviş nefsiyle sürekli bir mücadele hâlinindedir. Derviş içine dönüp baktığı zaman, sürekli gelen o gürültünün dünyalık şeylerin gürültüsü olduğunu görür. Derviş marifet kapısından geçtiği için bu hâlleri görmüştür. Marifet kapısından ise şeytanı (nefis) ile kavgalarında onu yendiği için geçmiştir (s. 231-133). Derviş, her uyanışında etrafta kendisinden başka kimseyi görmez ve özüne bakar. İçe dönük bir seyahatle başlayan derviş, hikâyenin sonunda Allah’ı özünde bulur:

Ben evvel (ezel) cân idüm ten niçün oldum

Bu ten içinde pinhân niçün oldum

Ben ol sırram ki âlemde yegâne

Aceb sûret-i insan niçün oldum (s.234)

Derviş, elest meclisi sarhoşudur. Ruh şeklinde yaratıldığının ve Allâh'ın huzurunda “belâ” diyerek saadet şerbeti içtiğinin farkına varan derviş ten elbisesini neden giydiğini, ten içinde neden gizlendiğini, insan suretinde neden görüldüğünü sorgulamış; bu âlemdeki yegâne sırrın yine kendisinde saklandığını söylemiştir.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan dervişler genellikle olumlu ve iyi yönleriyle karşımıza çıkmıştır. Tarikat ehli olan dervişlerin geçmesi gereken zorluklar vardır, onlar dört kapı-kırk makam düsturunu yaşayarak müşahede etmişlerdir. Dervişler bedenden sıyrılıp ruh olarak karşımıza çıkmıştır. Dünyalık hiçbir şeyde gözü olmayan dervişler tamamen Allah'ı bulmak için bu yola çıkmışlardır.

Kaygusuz Abdal da dervişliği seçerek hayatını bu yolda devam ettirmiştir. Dünya nimetlerini istememiş, dervişliği seçmiştir. Kaygusuz Abdal'ın *Miglata-nâme*'sindeki derviş, kendisi gibi dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiştir. Metin boyunca derviş tipi; seyyah, sabırlı, sohbet ehli, mürit ve zikir ehli gibi özelliklerle karşımıza çıkar. Derviş tipinin bu özellikleri metnin tamamında belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Derviş, daima yolda olan yalnız bir seyyahdır; sabrın simgesidir ve duası kabul olur. Dervişin sohbeti gizli ilim olan “kimya” gibidir; derviş olmak kolay değildir. Daima tevhit bilincinde olan derviş, başkasına yol gösterdiği gibi dervişe de yol gösteren bir mürşid-i kâmilidir. İçeride dönük bir tip olan derviş, hikmet sahibi olup sırlara vakıftır. Gönül gözü açık olan derviş, daima tefekkür eder. Zâhitler dervişin sırlarına mazhar olamaz. Dervişin yegâne dostu çiledir, gönlü bir viranedir. Derviş şeytan (nefis) ile daima mücadele hâlinindedir. Derviş batınî ve zahirî ilimlerle dolu olmalıdır. Acz ve fakrın bilincinde olan dervişlerin mürşid-i kâmilî Hz. Ali'dir. Daima zikir hâlinde olan derviş dört kapı ve kırk makamın bütün imtihanlarından geçer. Sülûk ehli derviş Hak âşığıdır ve bu dünyada bir misafir olduğunu asla unutmaz.

Kaygusuz Abdal'ın *Velâyet-nâme*'sinde ve *Menâkıb-nâme*'sinde derviş tipini daha çok kalender ve melâmet ehli özellikleriyle kullandığı görülmektedir. *Miglata-nâme*'deki derviş tipi daha çok melâmet ehli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Extended Abstract

In classical Turkish poetry, poets frequently articulated their emotions and thoughts through various archetypes and personas. These typifications possess the potential to represent a segment of society, as they reflect common human characteristics. One of the prominent archetypes in religious and mystical texts is the dervish. In Anatolia, during the period of Mongol invasion, as people began to withdraw from worldly life and turn toward spiritual pursuits, the dervish archetype became increasingly pronounced within society. This study examines the dervish archetype in Kaygusuz Abdal's *Miglata-name*. The work serves as a key reference for the formation of the dervish archetype in classical Turkish poetry. Written in the early period of Classical Turkish Literature and Sufi Literature, this work revolves around a dervish's journey through a realm of imagination. The text is directly concerned with the “dervish” archetype. This study aims to examine the characteristics of the dervish archetype during its formative period in the classical literature and religious-mystical folk literature that emerged in Anatolia. The findings of this research will provide insights into the subsequent changes and transformations of the dervish archetype in later periods.

Archetypes are simplified figures that reflect the values, traces, and characteristics of the societies in which they emerge. Unlike complex literary characters, they are not deeply individualized and consistently display the same patterns of response when confronted with events. The formation of an archetype is a gradual and long-term process, through which it comes to embody a broader cultural ethos. This study investigates the representation of the dervish archetype in *Miglata-name*, a work composed by Kaygusuz Abdal during the formative stage of this archetype. Specifically, it seeks to explore questions such as: What traits define the dervish archetype in its developmental phase? How does it respond to various circumstances? Which factors and agents shape the dervish's struggle with the ego (*nafs*) and his progression toward the ideal of becoming a "perfect human" (*insan-ı kâmil*)?

This study, employing analytical and interpretive methods, focuses on Kaygusuz Abdal's *Miglata-name*. In addition, comparative analyses are carried out between the dervish archetype in *Miglata-name* and its representations in Abdal's other works, namely *Velayet-name* and *Menakıb-name*. Within the text, connections are drawn among the individuals, events, and places encountered by the dervish during his journeys in the dream realm, to identify the defining features of the dervish archetype. These features are presented under distinct thematic headings and are explained through an analysis of narrative events. To further illustrate the attributes of the dervish archetype, selected poetic passages are incorporated into the discussion.

In Kaygusuz Abdal's *Miglata-name*, the dervish is portrayed as one who has renounced all worldly pleasures. Throughout the text, the dervish archetype is defined by attributes such as being a traveler, patient, a master of spiritual discourse (*sohbet*), a disciple (*mürîr*), and one devoted to remembrance (*zikir*). These qualities are consistently emphasized across the work. The dervish is depicted as a perpetually itinerant and solitary wayfarer, embodying patience, whose prayers are divinely answered. His conversation is likened to alchemy (*kimya*), a hidden science, and the path to becoming a dervish is presented as arduous. Constantly mindful of divine unity (*tevhid*), the dervish is guided by a perfect spiritual master (*mürşid-i kâmil*), who provides direction to him as well as to others. As an introverted archetype, he is depicted as wise, possessing access to divine mysteries (*sırlar*). With his spiritual insight (*gönül gözü*) open, he remains in continuous contemplation (*tefekür*). Ascetics (*zâhidler*) are excluded from the secrets known to the dervish. His only companion is spiritual ordeal (*çile*), and his heart is likened to a desolate ruin (*virane*). He is continually engaged in a struggle against Satan, symbolizing the ego (*nefs*). As an inward-turned figure, the dervish must be endowed with both esoteric (*batınî*) and exoteric (*zahirî*) knowledge. The ultimate guide (*mürşid-i kâmil*) for dervishes, conscious of their helplessness (*acz*) and poverty (*fakr*), is identified as 'Alî. The dervish, in his perpetual state of remembrance (*zikir*), successfully undergoes all the trials of the Four Gates and Forty Stations (*dört kapı kırk makam*). As a seeker on the spiritual path (*sülûk ehli*), he is depicted as a lover of the Divine (*Hak âşığı*), never forgetting that he remains but a guest in this transient world.

Dervishes, who occupy a prominent position in classical Turkish literature, are primarily depicted through their virtuous and exemplary qualities. As adherents of a Sufi order (*tarikat*), they are required to follow a prescribed path and overcome its attendant challenges. By progressing through the Four Gates and Forty Stations (*dört kapı kırk makam*), they discipline the ego (*nefs*) and achieve spiritual refinement. Transcending their physical existence to embody a purely spiritual state, dervishes renounce worldly possessions, pursuing the path solely in quest of divine union with God. The findings of this study indicate that a comparative analysis of the dervish

archetype in both religious-mystical folk literature and classical poetry would offer valuable insights.

Kaynakça

- Akalın, H. Ş. vd. (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Akman, N. (2019). *Kaygusuz Abdal (hayatı-eserleri-düşünceleri)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Altınparmak, Ö. F. (2005). Tarikat geleneğinde mürit-mürşit ilişkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (14), 37-55.
- Çelik, İ. (2001). Tasavvufi bir terim olarak fakr. *EKEV Akademi Dergisi*, 3 (2), 191-206.
- Demirci, M. (2007). İçer dönük cihad: mücâhede. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8 (19), 9-21.
- Eren, N. Y. (2019). *Yunus Emre Divânı'nda dervişlik*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Ergin, R. (2007). *İslam düşüncesinde zahir-batın ayrımı açısından Kadızadeliler örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Erol, T. (2009). Klasik Türk şiirinde derviş tipi. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (17), 349-374.
- Fırlı, R. E. (1989). Ali. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.II, 371-374. TDV.
- Güler, Ö. F. & Yıldız, M. (2023). Eşrefoğlu Rumi Divânı'ndaki dinî tipler üzerine bir değerlendirme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 32, 695-722, <https://doi.org/10.29000/rumelide.1252832>
- Güner, A. O. (2021). Edebiyat incelemelerinde “tip” okumalarının gelenekselleşmesi sorunu ve “Fatih-Harbiye” kişileri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (51), 311-332, <https://doi.org/10.17498/kdeniz.952631>
- Güzel, A. (1999). *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) menâkıbnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Güzel, A. (2007). Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'da dört kapı kırk makam. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 41, 19-159.
- Güzel, A. (2021). “Kaygusuz Abdâl külliyyatı (hayatı-eserleri-metin-sözlük-kaynaklar)”, *Şehzâde Alâeddin Gaybî*. Türk Dil Kurumu.
- Harmancı, M. (2017). Kaygusuz Abdal'ın Şiirlerinden Yansıyan İki Tip: “Ahî” ve “Nâşî”, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(7), 352-364. / Doi: 10.17121/ressjournal.864.
- Kuran Yolu Meali* (2023). (Kahraman, H. vd. Çev.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mesûd, C. (1967). *Er-Râid*, Darü'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Ocak, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda marjinal sûfîlik: Kalenderîler –XIV-XVII. yüzyıllar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Özgen, M. K. (2013). Tasavvuf felsefesinde zikir kavramı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 215-227.
- Özköse, K. (2017). Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde dört kapı ve kırk makam anlayışı. *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 99-133.
- Pala, İ. (2011). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*, Kapı.
- Sucu, N. (2007). Zâhid-sufi tipinin kimliği, divan edebiyatındaki yeri ve sosyal hayattaki örnekleri. *İstem Dergisi*, 10, 227-253.
- Uludağ, S. (1992). Behlül-i Dâna. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, 352-353. TDV.
- Uğurlu, M. (2021). Kim bu “taş bağırlı” dervişler. *Türk Dili*, 837, 14-18.
- Uysal, B. (2022). Yunus Emre Divanı'nda kalp, dil, hatır/hâtır, gönül, yürek ve cân sözcüklerinin eşdizimlilikleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *Yunus Emre ve Dünya Dili Türkçe Yılı Özel Sayısı*, 249-270, <https://doi.org/10.18037/ausbd.1053042>
- Yazıcı, T. (1994). Derviş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.IX, 188-190. TDV.
- Yılmaz, H. K. (2010). Tevhit bilincinde yaşamak. *Altınoluk Dergisi*, 295, 6.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/Contribution Rate Declaration of Researchers: Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir. / The contribution rates of the authors to the study are equal.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0